

DE LA NAȚIONAL LA GLOBAL

Una dintre cele mai discutate cărți ale momentului – care nu face decât să țină trena ideii de „declin al culturii franceze”, vorbesc despre *The End of The French Intellectual*, de Shlomo Sand (Sand 2018) – se deschide cu un citat din Barthes: „Ceea ce știm este că discursul este o putere și că, între o corporație și o clasă socială, un grup de oameni se definește destul de bine prin aceea că deține, în diverse grade, limbajul națiunii”. Eseul lui Barthes nu se ocupă însă de națiune și nici nu discută termenul de naționalism, însă presupune asocierea dintre scriitor și națiune, în sensul primului ca reprezentant al acestui nume, națiunea. Cuvântul, discursul națiunii devine universal doar prin intermediul cuiva care reușește să îl asocieze unei estetici: „sistem pe jumătate lingvistic, pe jumătate estetic”, scrie Barthes despre „literatura Franței”. Scriitorul de literatură – francez, Barthes vorbește despre Franța, e adevărat – nu poate produce literatură altfel decât în procesul unei tensiuni electrice, între limbaj și afect, și într-un spațiu național în care limbajul și afectul sunt deja instituționalizate ca valori. Valoarea estetică, în această logică, nu ține de relația cu orice cititor, ci doar cu acela care crede în apartenența lui națională – de limbă și de solidaritate. Fără această credință, cititorul ar fi incapabil să selecteze pe acest câmp – lingvistic și estetic – florile și buruienile, așa zicând.

Pe de altă parte, o altă asociere subtilă funcționează în acest text: ceea ce Barthes numește *écrivain* și-l asociază intelectualului – scriitorul tranzitiv, cel care se folosește de limbaj pentru a schimba lumea – scriitor în română, writer în engleză, este, în primul rând, tot un bun național: chiar dacă discursul – la parole – nu mai este investit cu o funcție estetică, politica aceea care o înlocuiește trece prin național. Acest discurs, scrie Barthes, „nu poate fi produs și consumat decât la umbra unor instituții (...): Universitatea și, în mod accesoriu, Cercetarea, Politica etc.”¹. Barthes nu mai numește națiunea, dar în chiar clipa în care definește scriitorul, o face din interiorul națiunii: universitatea, cercetarea, politica despre care vorbește el sunt naționale, toate referințele lui sunt naționale.

Și totuși, figura scriitorului, a lui «*écrivain*», nu mai poate fi asociată cu naționalul până la capăt. Asemănată cu cea a Vrajitorului lui Lévi-Strauss, „vrajitor și intelectual care fixează o boală necesară economiei colective a sănătății”, acesta este un chip pe care Barthes îl atribuie „societății globale”. Altfel spus, acest intelectual pe care-l considerăm ca născut în Franța, Barthes îl vede deja vorbind – sau scriind, dar la fel de direct ca și cum ar vorbi – într-un cadru instituțional care între timp s-a globalizat. În 1960, Barthes nu făcea diferența între global și mondial, pentru că în sintagma „societate globală” globalul și mondialul sunt unul

și același lucru. Scriitorul nu poate fi tranzitiv decât la nivel global; universalitatea discursului Scriitorului nu mai presupune constituirea și traversarea unei comunități estetice, naționale în mod automat, ci manifestarea unei maladii care relevă economia colectivă – colectivă și mondială, fără îndoială că aici Barthes indică sinonimia – a sănătății. În sănătate, trupul și spiritul nu se mai disting pe o axă verticală, nici măcar umanul nu le presupune, ci pur și simplu viul. Scriitorul-scriitor este – astăzi, în 1960 deja – un eco-log.

Tocmai de aceea, o carte care susține dispariția intelectualului francez apare ca un anacronism: într-o eco-logie, intelectualul tinde spre tranzitivitate maximă. În ciuda utilizării unei anumite limbi, a unui vehicul care prin însăși prezența lui alterează utopia transparenței absolute, și în ciuda unor apartenențe care devin adesea idiosincrazii, scriitorul-scriitor nu mai poate produce discurs național fără a-și invalida argumentele sau fără a și le ambala ca marfă pentru o piață locală ale cărei complexe le exploatează astfel. Un volum de texte critice sau metacritice nu mai poate fi, în ciuda faptului că aceste texte sunt scrise într-o anumită limbă, național. Însăși literatura are în național una dintre multele opțiuni identitare, niciuna mai bună decât alta.

Întreg discursul conservator al declinului cultural național – fie că vorbim despre versiunea lui franceză, foarte bogată, fie că vorbim despre o versiune românească, care nu interesează mulți cititori, trebuie depășit, și poate că depășirea înspre o ecologie este astăzi una dintre cele mai bune direcții pe care putem apuca. Dar nu putem face asta înainte de a reveni la distincția dintre scriitor și scriitor, în măsura în care, atâta vreme cât domeniile de practică intelectuală și de creație au încă relevanță, ne ocupăm de literatură. Și aici, Barthes avea dreptate: scriitorii au fost „proprietarii de necontestat ai limbajului” anume în Franța. De aceea, dincolo de raportul dintre literatură și națiune există unul, suplimentar îl putem numi, între literatură și Franța.

Dacă intelectualul francez devine o sintagmă contradictorie prin însăși conștiința distincției dintre scriitor și scriitor pe care ethosul existențialist o face evidentă în anii 1940-1950 (Barthes scrie în acest context), scriitorul francez de literatură este protagonistul a ceea ce se numește excepționalism francez. Acesta, susține Claude Imbert, moare în 1989: „At the present time that particularly French passion which leads intellectuals and politicians to want to build society according to theoretical constructs is coming to an end. It was born from a revolutionary mythology and it is dying at a time when that mythology is fading away”².

Dacă asumăm ideea unei Republici mondiale a literelor care are în Paris principala capitală a Centrului lumii, din perspectiva lui I. Wallerstein, trebuie să fim de acord că

ideea are o istoricitate a ei și că, în momentul în care Pascale Casanova o impune, în 1999, ne aflăm deja în post-istoria acestei republici. Tocmai de aceea, Casanova ocupă un loc aparte printre adepții World Literature: pentru că, în vreme ce aceștia pleacă de la realitatea unui sistem dinamic, multicentric, Casanova păstrează încă ideea unui singur centru (*Paris, city of Literature* – Casanova, 2007, 23-34) și mai multe presupoziii care au fost evidențiate și care i-au fost reproșate³. Uni-vers, nu pluri-vers. Autoarea franceză avea dreptate, însă, tocmai în măsura în care Republica literelor, cu capitala la Paris, constituise un model pe care periferia europeană, mai ales cea sud-estică, l-a preluat și l-a asimilat. Nu trebuie să uităm că acest model uni-centric a avut prestigiul său în chiar teritoriul cultural cel mai evident concurent al celui francez, adică în Germania, prestigiu pe care l-a întreținut, într-un moment critic al evoluției lumii europene, Revoluția franceză. Romantismul, în dimensiunea lui ideologică totalizantă, nu poate fi separat de Revoluție, și ambele de un mit escatologic monoteist.

După cel de-al Doilea Război, când competiția cu Germania a încetat de facto, Franța realizează mai bine că lumea pe care o locuiește este policentrică: Statele Unite și Uniunea Sovietică se află la marginile, sau dincolo de cele două margini ale Europei: un Vest inițial sălbatic, cu o tradiție culturală din care Alexis de Tocqueville evidențiasse tocmai lipsa de noblețe, utilitarismul⁴ și, respectiv, o societate nouă, despre care, în ciuda unor relatări celebre (André Gide este cel mai important scriitor francez, între cele două războaie, care-și pierde repede entuziasmul pentru URSS, în 1936), rămâne o mare necunoscută. Dar nici după 1945 ideea unei revoluții împlinite nu părăsește mințile multor intelectuali francezi care prelungesc astfel avangardele (de-acum istorice) într-o atmosferă politică efervescentă. Vincent Kaufmann leagă, în cartea lui din 2011 (*La Faute à Mallarmé. L'Aventure de la théorie littéraire*), teoria literară de politică, pe de o parte, de tehnicile media pe de altă parte, pornind de la momentul revoluției formale pe care o inaugurează Mallarmé. Mallarmé nu e ales întâmplător ales, tocmai pentru că numele lui trece prin investiri politice și estetice prin care este revendicat de-a lungul secolului trecut în primul rând ca un tovarăș de drum, așa cum apare aici în cartea lui Jean-François Hamel (2014⁵).

Or, privită de astăzi, sistemic, situația studiilor literare de după 1945 pare să fie cel puțin tripartită. Pe de o parte, dinamica socială și culturală din spațiile non-europene, inclusiv cea nord-americană, este în curs de a „provincializa Europa” (D. Chakrabarty), pe care Războiul Rece o menține totuși în centrul atenției, ca principal protectorat privat atât din Vestul american, cât și din Estul sovietic. Pe de altă parte, producția intelectuală europeană beneficia încă, în ciuda unei emigrații masive către America, mai ales a unor mari intelectuali evrei (Jakobson, Spitzer, Auerbach, pe de o parte; Școala de la Frankfurt pe de alta), de o pro-

ducție culturală foarte puternică, iar unul dintre atuurile ei era tocmai experiența războiului prin care autorii ei trecuseră și care, acum, devenea un reper euristic și un agent ideologic esențial: științele umane franceze pe de o parte, ultimul Heidegger pe de alta, vin din spații culturale cu tradiții puternice, care permit posturi bine definite, tari; evoluția regimurilor comuniste oferă ocazia unor lupte continue între revizionști și ortodoxiști în raport cu partidele comuniste. Toate acestea fac ca, după 1945, locul în care istoria rămâne încă cea mai vizibilă pentru europeni cel puțin să nu fie planeta în curs de decolonizare și nici planeta în cursul unei industrializări galopante și indiferente la efecte ecologice, ci Europa împărțită într-un Vest democratic și un Est totalitar⁶. În fine, câmpul cultural românesc reprezintă, după 1945, o marginalitate aparte: el rămâne absolut străin față de dinamica culturale non-europene, nu în ultimul rând în urma deceniului stalinist care încercase să scoată România de pe orbita culturii europene occidentale și care cere, în reacție, o reapropiere de modelul francez și de prestigiul lui⁷, fără să poată sesiza dinamica interioară acestui (așa-zis) centru, dar rămâne incapabil în același timp să se raporteze ideologic/politic la literatură (cu excepția unor texte declarative, de conjunctură), traumatizat cum era de același deceniu stalinist amintit mai devreme⁸.

¹ Toate citatele sunt traduceri noastre din Roland Barthes, „Ecrivains et écrivants”, *Œuvres complètes II*, p. 403-410.

² *Foreign Affairs*, Vol. 68, No. 4 (Fall, 1989), pp. 48-60.

³ Unul dintre ultimele: Debjani Ganguly, *Global literary refractions: Reading Pascale Casanova's „The World Republic of Letters” in the post-Cold War era*, Humanities Research Centre, Australian National University Canberra, Australia. Published online: 10 Jul 2012.

⁴ Les nations démocratiques (...) cultiveront donc les arts qui servent à rendre la vie commode, de préférence à ceux dont l'objet est de l'embellir; elles préféreront habituellement l'utile au beau, et elles voudront que le beau soit utile. Alexis de Tocqueville, *De la démocratie en Amérique*, Chapitre XI. – „Dans quel esprit les Américains cultivent les arts”, Paris, janvier 2012, Institut Coppet, p.421, www.institutcoppet.org.

⁵ Camarade Mallarmé. Une politique de la lecture, Paris, Minit, 2014.

⁶ Un volum recent se ocupă de acest ultim aspect: Céline Pessis, Sezin Topçu, Christophe Bonneuil, *Une autre histoire des «Trente Glorieuses». Modernisation, contestations et pollutions dans la France d'après-guerre*, Paris, La Découverte; 2013. Despre decolonizare, cea mai importantă lucrare rămâne Christie McDonald and Susan Rubin Suleiman (ed.), *French Global: A New Approach to Literary History*, Columbia University Press, 2010 (traducerea franceză apare la Classiques Garnier în 2014).

⁷ În materie de cultură de masă, această apropiere poate fi regăsită în articolul „Convergences culturelles et politiques de la télévision publique en France et en Roumanie à l'époque du dégel”, București, 2014, on line aici: <http://www.nec.ro/data/pdfs/publications/odobleja/2013-2014/ALEXANDRU%20MATEI.pdf>.

⁸ Aici, volumul Adrianei Stan, *Bastionul lingvistic. O istorie comparată a structuralismului în România*, București, MNLR, 2017, explică foarte bine cum adeziunile la marxism nu sunt, după 1964, decât praf în ochii cenzurii, în vreme ce critica și teoria literară din România se ocupă de problemele nerezolvate încă în perioada interbelică: profilul literaturii române, istoria literaturii române, predarea literaturii în școală, stabilirea unui canon literar românesc etc.